

Předčasné odchody ze vzdělávání v České republice

ReferNet (2013)

OBSAH

A. Předčasné odchody ze vzdělávání v České republice: definice a statistické údaje	2
A.1 Definice	2
A.2 Statistické údaje	2
B. Aspekty ovlivňující rozhodování zda odborné vzdělávání dokončit nebo z něj předčasně odejít	2
B.1 Strukturální charakteristiky systému odborného vzdělávání a přípravy	2
B.2 Trh práce a problematika sociální politiky	7
B.3 Důvody vedoucí k rozhodnutí předčasně odejít z odborného vzdělávání... Chyba!	
Záložka není definována.	
C. Opatření zaměřená na snížení výskytu předčasných odchodů z odborného vzdělávání ..	12
C.1 Opatření uplatňovaná v prevenci předčasných odchodů z odborného vzdělávání	Chyba! Záložka není definována. 2
C.2 Nápravná opatření využívaná v odborném vzdělávání	Chyba! Záložka není definována. 5
D. Závěry.....	17
Použité zdroje	18

A. Předčasné odchody ze vzdělávání v České republice: definice a statistické údaje

A. 1 Definice

V České republice neexistuje zvláštní definice předčasných odchodů ze vzdělávání. Sledováním předčasných odchodů ze vzdělávání – tak, jak je definuje statistický ukazatel používaný Eurostatem – se zabývá Český statistický úřad (ČSÚ). Kromě toho se provádí monitoring předčasných odchodů žáků z jednotlivých oborů a škol, jejich další cesta se však již nesleduje (je možné, že přecházejí na jiné školy nebo studium dokončují v pozdějších letech).

A. 2 Statistické údaje

Komplexní údaj o předčasných odchodech ze vzdělávání je zjišťován na základě Výběrového šetření pracovních sil, které realizuje Český statistický úřad. Kromě toho mohou být informace o počtu předčasných ukončení studia na školách získány ze školních matrik – zde však nejsou k dispozici údaje, zda odcházející žák pokračoval ve studiu jinde nebo zcela odešel ze vzdělávání. Tématem se dále zabývá také Národní ústav pro vzdělávání, v rámci jehož aktivit proběhla šetření, která přinesla mimo jiné i kontextuální informace k předčasným odchodům ze vzdělávání (především z odborného vzdělávání).

V zásadě se nerozlišuje mezi předčasnými odchody ze všeobecného vzdělávání a ze vzdělávání odborného. K takovému pojmovému rozlišení ani není důvod vzhledem k tomu, že na gymnáziích (školách všeobecného vzdělávání) se tento problém vyskytuje pouze okrajově (předčasné odchody zde představují zhruba 1 % a téměř všichni tito studenti své vzdělávání dokončují na jiné škole). Data obsažená v tomto článku tedy zahrnují jak všeobecné, tak i odborné vzdělávání s tím, že podíl všeobecného vzdělávání je téměř zanedbatelný jak ve smyslu počtu předčasných odchodů, tak i aktivit zabývajících se tímto problémem.

B. Aspekty ovlivňující rozhodování zda odborné vzdělávání dokončit nebo z něj předčasně odejít

B. 1 Strukturální charakteristiky systému odborného vzdělávání a přípravy

Klíčové prvky systému odborného vzdělávání v České republice ve vztahu k předčasným odchodům

V České republice je povinná školní docházka devítiletá (6-15 let věku, vzdělávací úroveň ISCED 1+2). Po splnění povinné školní docházky pokračuje 96 % populace (vztaženo k populaci 15-18 let) v nepovinném vyšším sekundárním vzdělávání. Střední školy poskytují převážně vyšší sekundární vzdělání (ISCED 3), a to buď všeobecné nebo odborné, studium trvá většinou 2-4 roky (studenti jsou zpravidla ve věku 15-19 let). Úspěšným ukončením

příslušného vzdělávacího programu středního vzdělávání se dosahuje těchto stupňů vzdělání:

- střední vzdělání s maturitní zkouškou (všeobecné nebo odborné)
- střední vzdělání s výučním listem
- střední vzdělání bez výučního listu nebo maturitní zkoušky, pouze s dokladem o složení závěrečné zkoušky

Většina středních odborných škol vyučuje jak obory ukončené výučním listem, tak obory s maturitou. Maturitní zkouška na všech typech škol opravňuje ucházet se o přijetí do terciárního vzdělávání.

Učňovství ve smyslu „apprenticeship“, jak je popisuje definice užívaná v Evropské unii, v České republice neexistuje. Počáteční odborné vzdělávání na úrovni ISCED 3 je školní, přestože vzdělávací programy na této úrovni zahrnují velký podíl praktické výuky, která probíhá ve školních dílnách, střediscích praktické přípravy nebo prostorách autorizovaných podniků. Školy v průběhu studijního programu dále zajišťují pracovní stáže (v průměrné délce trvání 6 – 8 týdnů).

Česká republika dlouhodobě splňuje cíl EK v oblasti předčasných odchodů ze vzdělávání. Podíl žáků, kteří předčasně odešli ze vzdělávání, dosáhl (podle metodiky Eurostatu) v roce 2012 pouze 5,5 %. Většina žáků, kteří opustí svůj program, nachází jiné cesty k dosažení vyššího středního vzdělání (přestup na jinou školu či jiný obor – ať už vhodnějšího zaměření nebo méně náročný). Neznamená to však, že problém předčasných odchodů v České republice neexistuje. Lidé bez kvalifikace tvoří sice relativně malou, ale velmi problematickou skupinu, která je obtížně dosažitelná nápravnými opatřeními.

Důležitým faktorem pro nízké procento předčasných odchodů je v ČR existující nabídka jednodušších, kratších a prakticky zaměřených vzdělávacích programů na úrovni středního vzdělávání. Jedná se o programy s výučním listem v praktických oborech s nižšími nároky na všeobecnou a odbornou přípravu. Absolventi tak získají obecně uznávanou odbornou kvalifikaci a jsou připraveni pro výkon jednoduchých prací v rámci dělnických povolání. Procento žáků vstupujících do těchto oborů v roce 2012 činilo 4,8 %.

Dále se jedná o obory poskytující střední vzdělání bez výučního listu, pouze s dokladem o složení závěrečné zkoušky. Tyto programy navštěvuje kolem 1,0 % žáků, zpravidla se jedná o žáky se zdravotním postižením. Příprava je zaměřená spíše na základní dovednosti pro praktický život.

Uznávání výsledků předchozího učení

V posledních letech se rozvíjí systém uznávání výsledků předchozího učení. Osoby, které nedokončily školu a chtějí si doplnit kvalifikaci, nebo v praxi získaly znalosti a dovednosti v jiném oboru, ale nemají o nich žádný doklad, mají možnost po splnění podmínek získat celostátně platné osvědčení uznávané zaměstnavateli. Rozlišuje se profesní nebo úplná profesní kvalifikace. K získání profesní kvalifikace musí uchazeč prokázat všechny kompetence obsažené v kvalifikačním standardu uvedeném v Národní soustavě kvalifikací. Ověřování probíhá formou zkoušky, kterou provádějí tzv. autorizované osoby (často školy). Získání úplné profesní kvalifikace, zcela rovnocenné s kvalifikacemi získávanými v rámci IVET, je náročnější. Je třeba získat všechny jednotlivé profesní kvalifikace a následně složit zkoušku předepsanou pro odpovídající obor vzdělání v rámci IVET (doloženou osvědčením o vykonání maturitní zkoušky nebo výučním listem). Z toho důvodu není získání úplné kvalifikace touto formou dosud příliš obvyklé. Pro získání živnostenského oprávnění k výkonu dané profese však stačí úplný soubor profesních kvalifikací bez nutnosti skládání dodatečné zkoušky.

Zájem o profesní kvalifikace se ve většině oborů rozvíjí spíše pozvolna z důvodů nízké informovanosti, případně i nákladů a náročnosti zkoušek. Jsou však realizovány politické kroky k další podpoře systému a ke zvýšení povědomí o něm a předpokládá se, že se zájem uchazečů bude postupně zvyšovat.

Získání úplné profesní nebo profesní kvalifikace je v současné době možné i v rámci rekvalifikačních kurzů zprostředkovaných Úřadem práce (převážně pro nezaměstnané). Zatím ovšem není možné posoudit dopad tohoto opatření vzhledem k tomu, že nové akreditace a postupná transformace kurzů probíhají teprve od roku 2010.

Vertikální průchodnost

Vzdělávací systém v ČR zajišťuje poměrně dobrou průchodnost. Výhodou je rovnocenné postavení všeobecné i odborné vzdělávací dráhy zakončené maturitní zkouškou (ISCED 3A) z hlediska přístupu do terciárního vzdělávání.

Absolvování odborného vzdělání s výučním listem (ISCED 3C) neumožňuje přímé pokračování ve studiu na terciární úrovni, žáci ale mohou pokračovat nástavbovým studiem (ISCED 4A), které je rovněž zakončeno maturitní zkouškou. Tato cesta je poměrně široce využívána (cca třetina vyučených). Vzdělávání v učebních oborech tak není uzavřenou vzdělávací cestou. Přibližně třetina žáků denního nástavbového studia však studium nedokončí a úspěšnost těchto absolventů v přijímacím řízení do terciárního vzdělávání je rovněž relativně nízká.

Další odbornou kvalifikaci je možné získat v programech tzv. zkráceného studia, za předpokladu, že zájemce již absolvoval vzdělání na stejné nebo vyšší úrovni (tj. osoba s výučním listem může získat další výuční list a osoba s maturitou může získat další maturitu nebo výuční list v jiném oboru). Délka studia je 1 až 2 roky v denní formě.

Horizontální průchodnost

S ohledem na demografický vývoj, kdy od roku 2006 dochází k poklesu počtů žáků vstupujících do prvních ročníků středních škol, mají školy problém s naplněním kapacity a v důsledku toho je vzdělávací nabídka velmi dobrá.

Tato situace usnadňuje mobilitu žáků v rámci odborného vzdělávání. Přestup do jiné střední školy i změna oboru vzdělání je relativně snadná. Většina škol vyučuje učební i maturitní obory vzdělání, a je tak zpravidla výhodné přestup realizovat v rámci téže školy. O přestupu žáka rozhoduje individuálně ředitel školy, do které se žák hlásí. V případě změny oboru může ředitel stanovit rozdílovou zkoušku.

Důvodem přestupů je většinou nezájem o obor a studijní neúspěch, zpravidla se přitom jedná o přestupy do jednoduššího vzdělávacího programu, nebo ze všeobecného do odborného vzdělávání. Důvodem přestupu na jinou školu nebo do jiného studijního programu bývá i nepříznivá finanční situace rodiny (např. přestup blíže k místu bydliště s cílem ušetřit na cestovním nebo na ubytování či na obor, který nabízí bezprostřední možnost výdělku). Nevýhodou přestupů jsou časové ztráty při případném přechodu do nižšího ročníku. Rizikové je rovněž vynechání školní docházky po určitý čas v případech, kdy žák nemůže pokračovat ve studiu bezprostředně (např. z důvodu harmonogramu školního roku, probíhající praxe), ale musí čekat na začátek nového školního roku.

Spolupráce odborných škol se zaměstnavateli a regiony

V České republice není zaveden duální systém. V systému přípravy mají mladí lidé status žáka školy i v průběhu odborné praxe či odborného výcviku, který probíhá na pracovišti fyzických i právnických osob. Odborná praxe či odborný výcvik jsou realizovány ve firmách, se kterými se kterými mají školy navázanu spolupráci, případně ve vlastním zařízení školy (např. školní statek či restaurace). Pouze výjimečně si žáci shánějí odbornou praxi nebo odborný výcvik sami. Zajištění odborné praxe nebo odborného výcviku může být obtížné u žáků s těžším zdravotním postižením, avšak dostupnost nebo nedostupnost praxí není faktorem ovlivňujícím předčasné odchody ze vzdělávání.

Podle výsledků dotazování pracovníků středních škol (šetření NÚV 2012) účast žáků v odborné praxi nebo odborném výcviku ovlivňuje pozitivně jejich setrvání v odborném vzdělávání. Těsnější spolupráce škol s firmami umožňuje žákům lépe se seznámit s reálným pracovním prostředím a těm, kteří jsou prakticky zaměřeni a nemají dostatečný zájem o

výuku teoretických předmětů, může ukázat budoucí pracovní perspektivu a motivovat je k dokončení studia. Pozitivní vliv mají podle názoru pedagogů i žákovské soutěže, exkurze u zaměstnavatelů, prezentace firem ve školách, ukázky techniky a podobně.

Finanční motivaci představují stipendijní programy, které nabízejí žákům partnerských škol některé firmy, a to především v oborech, kde je vysoká poptávka po zaměstnancích. Pokud se žák smluvně zaváže po absolvování studia nastoupit do firmy a působit v ní po stanovenou minimální dobu, získá v průběhu studia finanční příspěvky, příp. další výhody (např. příspěvek na dopravu, ubytování, pomůcky) a zároveň pracovní perspektivu místa odpovídající jeho kvalifikaci. Motivačně působí zejména skutečnost, že podmínkou obdržení příspěvku je dodržování školního řádu a úspěšné absolvování studia. Takovéto pobídky mohou pomoci motivovat k setrvání ve studiu zejména sociálně znevýhodněné studenty.

Některé firmy podporují motivaci studentů i na základě smluv s vybranými školami (věnují jim finanční prostředky či materiální pomoc).

Předčasné odchody z hlediska fází odborného vzdělávání

Počet předčasných ukončení studia na středních školách i jejich důvody se v různých ročnících výrazně liší. Ve školních matrikách se zaznamenávají předčasná ukončení studia dle následujícího členění: ukončení studia bez předepsané zkoušky, ukončení z důvodu nepostoupení do vyššího ročníku, zanechání studia nebo vyloučení. Podle těchto údajů žáci nejčastěji odcházejí v prvním a posledním ročníku studia na střední škole. Vztáhneme-li údaje k celkovému počtu žáků v jednotlivých ročnících (r. 2011), předčasně ukončilo vzdělávání 16 % žáků z prvních ročníků, 9,8 % žáků druhých ročníků, 10,8 % žáků třetích ročníků a 15,3 % žáků čtvrtých ročníků.¹

Odchody z prvního ročníku studia souvisí zpravidla s nevhodnou volbou oboru nebo úrovně vzdělání. Řada žáků nemá ujasněny zájmy ani odpovídající představu o náplni a náročnosti zvoleného oboru. Zde se ukazují významné rezervy v oblasti většího využívání kariérového poradenství. Zároveň se na této situaci může podílet i demografický pokles a s tím související skutečnost, že řada středních škol má potíže s naplněním kapacity a přijímá i žáky, kteří nemají pro studium dostatečné předpoklady nebo motivaci přijímací zkoušky. Na druhou stranu, pokud žák nespĺňuje podmínky studia na dané střední škole, je včasný přestup na jinou střední školu nebo do jiného oboru doporučován poradenskými pracovníky jako vhodné řešení.

¹ Pramen: Šetření NÚV založené na údajích ze školních matrik, 2011.

Vyšší procento odchodů ve čtvrtém ročníku bylo způsobeno především neúspěchem při závěrečné zkoušce. V této souvislosti je třeba uvést, že žák může zkoušku složit ještě během následujících pěti let.

Z hlediska kategorie vzdělání platí, že čím jednodušší studijní program, tím vyšší je podíl předčasných ukončení. V oborech středního vzdělání bez výučního listu a maturity (ISCED 2C/3C) ukončilo studium předčasně 28-30 % žáků. Počet žáků, kteří se vzdělávají v těchto programech, je ovšem velmi nízký (kolem 1,0 %). Ve středním vzdělávání s výučním listem (ISCED 3C) s jednoduššími studijními programy činí podíl předčasných ukončení 28 %. V této kategorii studuje kolem 5,0 % žáků populačního ročníku. Problém je, že tito žáci mají jen omezené možnosti odejít do jiných jednodušších vzdělávacích programů. V kategorii středního vzdělání s výučním listem (ISCED 3C) se standardními studijními programy ukončilo studium předčasně 17 % žáků a v kategorii středního odborného vzdělání s maturitní zkouškou (ISCED 3A) kolem 10 %. Většina z nich však přechází pouze do jiného programu a neopouští vzdělávací systém. Výsledný podíl mladých lidí bez kvalifikace je proto nižší.

B.2 Trh práce a problematika sociální politiky

Postavení lidí s nedokončeným středním vzděláním na trhu práce

Obecně v České republice platí, že vyšší úroveň vzdělání představuje lepší ochranu před rizikem nezaměstnanosti a získání minimálně středního vzdělání, kterého dosáhne naprostá většina populace, postavení na trhu práce oproti nekvalifikovaným absolventům významně zlepšuje. Možnost lepšího profesního uplatnění a vyšší mzdy se ukázala jako významný motivační prvek pro studium např. v šetření v rámci projektu PROPOS².

V období ekonomické krize však situace není příliš příznivá ani pro kvalifikované absolventy středních škol. V roce 2009 trh práce významně omezil vstřebávání nově příchozích absolventů a tato situace pokračuje dosud. V roce 2012 míra nezaměstnanosti absolventů se středním odborným vzděláním s výučním listem ve věkové skupině 15-24 let dosáhla 18,3 %³ a u absolventů se středním odborným vzděláním s maturitní zkouškou činila 14,6 %. Situace osob pouze se základním vzděláním je však výrazně nepříznivější, jejich nezaměstnanost dosáhla dokonce 48,9 %. Celkový počet osob pouze se základním vzděláním je ovšem v ČR poměrně nízký⁴.

² Vacek, J., Pacnerová, H., & Menclová, M. (2008). Příčiny předčasných odchodů ze středního školního vzdělávání u žáků ze sociokulturně znevýhodněného prostředí, průzkum pro projekt PROPOS. Praha: Centrum adiktologie a IPPP.

³ Zdroj: Výběrové šetření pracovních sil, 2012.

⁴ V dané věkové skupině 15-24 je pouze cca 4,5% osob, které mají jen základní vzdělání a neúčastní se vzdělávání.

Právně se postavení osob s odbornou kvalifikací a bez ní na trhu práce nijak neliší. Mírně odlišná pravidla stanoví zákon pro zaměstnávání mladistvých (do 18 let), což je ve velké míře případ právě lidí, kteří předčasně opustili vzdělávání. Musí mít např. méně zatěžující směnný režim, častější přestávky a zejména je omezena jejich právní odpovědnost (v případě nehody apod.). Tyto podmínky snižují ochotu zaměstnavatelů mladé lidi zaměstnávat.

Vazba mezi trhem práce a VET kvalifikacemi

Převážná většina oborů odborného vzdělávání připravuje studenty k výkonu určitého povolání nebo skupiny povolání. Legislativně vazba mezi výkonem určité profese a nutným vzděláním stanovena není (s výjimkou nevelké skupiny tzv. regulovaných povolání). Bývá však zvykem, že zaměstnavatelé pro obsazení určité profese hledají primárně kandidáty, kteří absolvovali adekvátní nebo aspoň příbuzný obor. Přesto v praxi často dochází k tomu, že formální vzdělání pracovníka vykonávané profesi neodpovídá, neboť při výběru hrají roli i jiná kritéria - velmi často to jsou praktické zkušenosti v daném oboru (ačkoli v něm osoba nemá formální kvalifikaci), případně osobní doporučení či kontakty.

Státem vydávaná osvědčení (výuční listy, maturitní vysvědčení) nejsou vždy v očích zaměstnavatelů zárukou kvality a existují výrazné rozdíly mezi kvalitou absolventů různých škol. Situaci se snaží zlepšovat národní projekty rozvíjené v posledních letech. V jejich rámci mohou zaměstnavatelé (prostřednictvím sektorových rad) definovat požadavky pro výkon jednotlivých profesí, požadavky jsou založené na principu „learning outcomes“ (výsledků učení). Tyto informace jsou zaznamenávány v Národní soustavě kvalifikací a zároveň umožňují ověřovat a uznávat výsledky neformálního a informálního učení (viz též část 1. B). Povědomí o profesních a úplných kvalifikacích získaných tímto způsobem (nebo v rekvalifikačním kurzu) je však mezi zaměstnavateli dosud relativně nízké a často chybí přímá návaznost na perspektivu zaměstnání. Nízký je i počet držitelů těchto osvědčení (lze jej odhadovat⁵ na zhruba 1 % pracovní síly s tím, že převážnou většinu tvoří profese, u kterých toto osvědčení předepisuje zákon).

O dostupnosti pracovních míst pro nekvalifikované uchazeče lze jen obtížně získat objektivní informace. Pravidelné sledování struktury celkové poptávky po práci v ČR neexistuje. Úřad práce eviduje volná pracovní místa, ale pouze ta, která mu zaměstnavatelé sami nahlásí. Čím je pracovní místo kvalifikovanější, tím menší je pravděpodobnost, že se v evidenci Úřadu práce objeví; 37 % z celkového počtu volných pracovních míst evidovaných Úřadem práce bylo koncem roku 2012 určeno pro nekvalifikované uchazeče. Jedno pracovní místo

⁵ Odhad vychází z počtu osvědčení vydaných do června 2013 (jejich počet monitoruje Národní ústav pro vzdělávání – NÚV). Počet vydaných osvědčení se neshoduje s počtem držitelů osvědčení, některé osoby mohou být držiteli několika osvědčení zároveň. Odhaduje se však, že počet držitelů několika osvědčení zároveň je velmi nízký.

připadalo v této kategorii na 12 uchazečů, zatímco u středního vzdělání bez maturity na 19 a u středního odborného vzdělání s maturitou na 18 uchazečů.

Výsledky pilotního projektu z roku 2010⁶ sledujícího veškerou nabídku práce ukázaly, že pro 20 % všech volných pracovních míst na trhu stačilo základní vzdělání, pro 28 % bylo vyžadováno střední vzdělání s výučním listem a pro 38 % střední vzdělání s maturitou. Vzhledem k tomu o jak malou skupinu se v případě nekvalifikovaných jedná, by se mohlo zdát, že nabídka pracovních míst ve srovnání s ostatními skupinami není výrazně horší. Nezaměstnanost mezi mladými lidmi bez kvalifikace je však přesto velmi vysoká, neboť existují i jiné faktory, které ji ovlivňují. Mladým nekvalifikovaným konkurují rovněž nekvalifikovaní, ale zkušenější starší pracovníci s delší praxí, případně jsou tato místa obsazována pracovníky s nižšími odbornými kvalifikacemi (s výučním listem), často tato místa získávají i pracovníci ze zahraničí, kteří jsou ochotni pracovat za nižší mzdu.

A i v případě, že mladí lidé se základním nebo nedokončeným středním vzděláním zaměstnání získají, jedná se přirozeně o pracovní místa s nízkým platovým ohodnocením, často krátkodobá a s velmi malou perspektivou lepšího uplatnění v budoucnosti.

Mzdy a další možnosti finančního příjmu

Rozdíly v nástupních platech pracovníků bez kvalifikace a kvalifikovaných pracovníků nejsou příliš velké. Zvyšují se teprve v závislosti na délce zaměstnání. Obecně platí, že mzdy zaměstnanců bez středního vzdělání dosahují 65 % mzdy osob s dokončeným středním vzděláním s maturitou a mzdy vyučených pracovníků 77 %. U mladých lidí jsou však rozdíly výrazně menší (viz tabulka). Motivace k dokončení studia nebo k přechodu do maturitního programu tak nespočívá tolik v okamžitém rozdílu ve výdělcích, jako spíše v jejich dlouhodobější perspektivě.

V jednotlivých profesních skupinách nejsou rozdíly mezi mzdami lidí bez kvalifikace a lidí vyučených příliš výrazné, rozdíl vzniká až maturitou. Mezi vyučenými a nekvalifikovanými spočívá rozdíl spíše v tom, že nekvalifikovaní lidé mají menší šanci některá pracovní místa získat. To platí obzvláště pro mladé lidi, kteří nedostatečné formální vzdělání nemohou kompenzovat praxí.

⁶ Pramen: Národní vzdělávací fond, o.p.s.: Monitoring nabídky volných pracovních míst. Možnosti propojení informačních zdrojů. Dílčí studie pro projekt HC 198/10 Sledování krátkodobých trendů v poptávce po pracovní síle, Praha 2010.

Tabulka: Mzdy ve vztahu ke mzdám pracovníků se středním vzděláním s maturitou (v %, 2012)

	<i>Základní vzdělání</i>	<i>Střední vzdělání bez maturity</i>	<i>Střední vzdělání s maturitou</i>	<i>Střední vzdělání s výučním listem</i>	<i>Vysokoškolské vzdělání</i>
	<i>ISCED 0-2</i>	<i>ISCED 3c</i>	<i>ISCED 3a</i>	<i>ISCED 4</i>	<i>ISCED 5-6</i>
Všichni zaměstnanci	65	77	100	118	167
Do 19 let	89	104	100		
20-24	85	92	100	112	124
25-29	75	80	100	111	128

Zdroj: ČSÚ, Struktura mezd zaměstnanců, 2013, dostupné online:

http://www.czso.cz/csu/2013ediciplan.nsf/engpubl/3109-13-eng_r_2013, vlastní výpočty

Mladí lidé, kteří opustili vzdělávání – ať už po řádném získání kvalifikace, nebo bez ní – a nenastoupili do zaměstnání, mají možnost zaregistrovat se na Úřadu práce a pobírat sociální dávky pomoci v hmotné nouzi. V r. 2013 činí jejich hodnota pro jednotlivce, který nemá žádné jiné příjmy, 3410 Kč (cca 130 Eur) měsíčně. Výše dávek se určuje na základě příjmů celé rodiny. Mladí lidé žijící s rodiči či sourozenci, jejichž příjmy pokryjí životní minimum rodiny, nemají tedy na sociální dávky nárok. Rovněž pokud příjemce sociálních dávek neprojevuje aktivní snahu o zvýšení svého příjmu (zejm. hledáním zaměstnání), může mu být částka snížena. Vzhledem k tomu, že minimální mzda (8000 Kč, cca 312 Eur) činí více než dvojnásobek maximální výše sociálních dávek pro jedince, lze říci, že z čistě finančního hlediska není pro mladého člověka výhodnější pobírat sociální dávky než mít zaměstnání (i špatně placené).

Situace je však ve skutečnosti mnohem komplexnější. Do hry vstupuje mnoho činitelů, díky kterým může být pro mladého člověka výhodnější pobírat sociální dávky, než usilovat o doplnění odborné kvalifikace a následně o získání zaměstnání. Např. mnohočetné sociálně vyloučené rodiny (často romské), jejichž děti jsou ve velkém riziku předčasného odchodu ze vzdělávání, mohou společně pobírat sociální dávky několikanásobně vyšší a motivační potenciál placeného zaměstnání pro jednoho jejich člena se tedy může snižovat, zvláště pokud se zvýšení pracovních příjmů celé rodiny může negativně odrazit na výši sociálních dávek.

Úřad práce může snížit sociální dávky rodině, která neposílá děti do školy, to se však týká plnění povinné školní docházky a nevztahuje se na odborné vzdělávání. Navíc je tato možnost v praxi využívána pouze minimálně.

Co se týče grantů či stipendií pro studenty, neexistuje systematická podpora tohoto druhu na celostátní úrovni, výjimkou jsou programy na podporu romských studentů (viz část C. 1). Jednotlivé kraje však vyhláší stipendijní programy, jejichž cílem je získat a udržet studenty v oborech středních odborných škol, které čelí nízkému spontánnímu zájmu studentů. Stipendia jsou většinou podmíněna nízkou mírou absencí, dobrým prospěchem nebo i kázeňsky. Částky se obvykle zvyšují ve vyšších ročnících. Ačkoli se jedná o částky poměrně nízké (řádově stovky Kč, tedy desítky Eur měsíčně), pravděpodobně tyto programy přispívají i k vyšší motivaci žáků ve studiu pokračovat až do úspěšného zakončení.

B.3 Důvody vedoucí k rozhodnutí předčasně odejít z odborného vzdělávání

Důvody předčasného ukončení studia jsou zpravidla komplexní povahy, velmi často není snadné určit, co je příčinou a co následkem. Mladí lidé odcházející ze vzdělávání pocházejí většinou ze sociálně znevýhodněného prostředí, z rodin s nízkým vzděláním a dlouhodobou nezaměstnaností, s nízkou motivací ke vzdělávání, finančními problémy nebo se jedná o žáky ohrožené socio-patologickými jevy. Obecně lze říci, že tyto faktory jsou důležitější než např. příslušnost k etnické minoritě (zejm. romské). Podíl žáků ze sociálně vyloučených, zejména romských domácností, na předčasných odchodech se však bohužel zvyšuje. Rizikovou skupinu představují také žáci, kteří si vybrali nevhodný obor nebo úroveň vzdělání. Může se jednat o obor, který neodpovídá jejich předpokladům, nebo obor, pro který není vhodné uplatnění na lokálním trhu práce. Další takovou skupinou jsou žáci se zdravotním postižením nebo žáci v obtížných životních situacích.

Co se týče četnosti bezprostředních důvodů, z dotazníkového šetření pracovníků škol (NÚV, 2012) vyplývá, že k nejčastějším patří nezájem žáků o studium, absence a špatný prospěch. Dalšími důvody jsou nedostatečná kontrola dítěte ze strany rodiny, nezájem rodiny o vzdělávání dítěte nebo neschopnost mu poradit. V souvislosti s ekonomickou krizí se častěji objevují finanční problémy (a z toho plynoucí tlak na žáka, aby se na finančním zajištění rodiny začal více podílet). Významnou skupinu důvodů tvoří nevhodná volba oboru nebo úroveň vzdělání. Méně často je důvodem drogová nebo jiná závislost, případně těhotenství v raném věku.

V učebních oborech hrají významnější roli důvody, které souvisí se zájmem, motivací, případně adaptací dítěte (nezájem se učit, absence, kázeň) a dále s rodinným zázemím. Naopak u maturitních oborů je relativně častějším důvodem odchodu ze střední školy nevhodná volba oboru nebo úroveň vzdělání a s tím spojený nezájem o obor nebo špatné výsledky ve studiu.

Jiné hledisko poskytují čtyři typy předčasného ukončení studia, které evidují školní matriky. V roce 2011 převažovalo zakončení studia bez zkoušky (38 % žáků středních škol v daném roce ukončilo studium předčasně), dále zanechání studia žákem (36 %), odchod z důvodu

nepostoupení do vyššího ročníku (24 %) a nejméně častým bylo vyloučení ze studia (2 %). Důvodem je skutečnost, že žáci, kterým hrozí vyloučení, odcházejí zpravidla dříve sami na vlastní žádost.

V jednodušších studijních programech bylo převažujícím typem odchodu zanechání studia. V kategorii středního vzdělání s výučním listem s jednodušším studijním programem odešlo v roce 2011 z důvodu zanechání studia 19 % žáků, 4 % nesložila zkoušku a 5 % odešlo z důvodu nepostoupení do vyššího ročníku. V maturitních oborech bylo relativně častější ukončení studia bez úspěšného složení maturitní zkoušky. Uvedené údaje ovšem nepostihují skutečnost, že řada žáků studium dokončí na jiné škole, v jiném oboru nebo složí závěrečnou zkoušku v opakovaném pokusu v následujících letech.

C. Opatření zaměřená na snížení výskytu předčasných odchodů z odborného vzdělávání

C. 1 Opatření uplatňovaná v prevenci předčasných odchodů z odborného vzdělávání

System pedagogicko-psychologického poradenství

Prevence a intervence v oblasti předčasných odchodů ze vzdělávání probíhají jako součást širokého spektra aktivit v rámci školského systému výchovného a kariérového poradenství, podpory volby povolání, podpory zájmu žáků o vzdělávání, práce s rodinou a protidrogové prevence. Na podpoře vzdělávání žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí se podílí i řada neziskových organizací, které se zaměřují např. na individuální doučování žáků s ohledem na jejich specifické potřeby, včetně spolupráce s rodinou.

Mezi hlavní systémové nástroje prevence patří systém pedagogicko-psychologického poradenství a dotační programy Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) umožňující financovat aktivity škol a dalších institucí v této oblasti.

System pedagogicko-psychologického poradenství (v pravomoci MŠMT) tvoří pedagogicko-psychologické poradny, speciálně pedagogická centra a školní poradenská pracoviště. Podle Školského zákona mají být poradenské služby poskytovány na každé základní a střední škole. Poradenské služby ve školách poskytují **výchovní poradci** a **školní metodici prevence**. Rekrutují se z řad učitelů školy, kteří si doplní vzdělání v příslušném kurzu. Případně může poradenství zajišťovat i školní psycholog nebo speciální pedagog, pokud jím škola disponuje. Nevýhodou představují krátké pracovní úvazky a nedostatečné finanční ohodnocení této práce.

Výchovný poradce se věnuje zejména problematice kariérového poradenství a procesu integrace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (včetně integrace žáků nadaných) na

školách. Školní metodik prevence pracuje především v oblasti prevence sociálně nežádoucích jevů, spolupracuje s pedagogicko-psychologickou poradnou, střediskem výchovné péče, policií a odborem sociální péče. Školní psycholog či školní speciální pedagog vytváří systém včasné identifikace žáků s výukovými obtížemi a vytváří strategii používání ve školách pro prevenci výukových obtíží ve vztahu k reedukaci. Dále se věnuje metodické podpoře učitelů a zajišťuje krizovou intervenci.

Pedagogicko-psychologické poradny vstupují do hry zvláště v případech, kdy je vzdělávací proces nějakým způsobem znesnadněn. V rámci problematiky předčasných odchodů poskytují poradenské služby žákům se zvýšeným rizikem školní neúspěšnosti nebo vzniku problémů v osobnostním a sociálním vývoji, jejich zákonným zástupcům a pedagogickým pracovníkům vzdělávajícím tyto žáky. Dále realizují preventivní opatření a koordinují školní metodiky prevence.

Speciálně pedagogická centra poskytují poradenské služby při výchově a vzdělávání žáků se zdravotním postižením včetně metodické podpory škol. Poradenské služby poskytují také **střediska výchovné péče**, která jsou součástí zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy.

Mezi **dotační a rozvojové programy Ministerstva školství**, v rámci kterých mohou školy a další instituce žádat mimo jiné o podporu aktivit v oblasti prevence předčasných odchodů, patří zejména:

- ✓ program ROMA SŠ a VOŠ – střední a vyšší odborné školy mohou žádat o podporu pro sociálně znevýhodněné romské studenty, pro které by jinak studium bylo finančně náročné; dotace je mimo jiné podmíněna dobrým chováním a docházkou
- ✓ program Integrace romské komunity – financovány jsou projekty nestátních neziskových organizací; mezi hlavní témata programu patří podpora romských žáků na základních a středních školách a vzdělávání pedagogů v oblasti integrace rizikových studentů
- ✓ program na podporu škol, které realizují inkluzivní vzdělávání a vzdělávání dětí a žáků se znevýhodněním – dotace pro školy, které mají vyšší podíl sociálně nebo zdravotně znevýhodněných žáků, a realizují opatření na jejich podporu
- ✓ program na podporu asistentů pedagoga pro studenty se sociálním znevýhodněním – dotace pro školy, které zaměstnávají asistenta (asistenty) pedagoga (tj. pedagogické pracovníky s příslušným vzděláním, kteří působí ve třídě se znevýhodněným žákem či žáky)
- ✓ program primární prevence rizikového chování – financovány jsou projekty škol či neziskových organizací zaměřené na prevenci negativních jevů

Metody prevence předčasných odchodů na úrovni škol

K nejčastěji využívaným opatřením prevence v širším slova smyslu patří dostupnost školního psychologa nebo výchovného poradce a možnost žáka individuálně vyhledat jeho pomoc. Pro pomoc žákům, kteří jsou aktuálně ohroženi odchodem ze střední školy, využívá školního psychologa nebo výchovného poradce 86 % dotázaných škol. Pohovory s žáky jsou často iniciovány na základě upozornění učitelů na neplnění školních povinností a rostoucí absence. Následují zpravidla pohovory s rodiči, konání výchovných komisí. Někdy je součástí řešení nabídka konzultací nebo doučování, návrh přestupu na jiný obor v rámci školy nebo jinou školu, spolupráce s pedagogicko-psychologickými poradnami nebo sociálními orgány a podobně. U žáků se zdravotními problémy školy mohou poskytnout žákům ohroženým odchodem ze školy individuální vzdělávací plán.

K dalším preventivním opatřením patří adaptační kurzy pro žáky konané na začátku studia, dotazníky nebo rozhovory zaměřené na identifikaci potenciálně ohrožených žáků, protidrogová prevence.

V případě vážných sociálních nebo zdravotních obtíží má žák střední školy možnost studium přerušit až na dva roky. Přerušeni studia povoluje ředitel školy a po návratu pokračuje žák v tom ročníku, ve kterém bylo vzdělávání přerušeno, popřípadě i ve vyšším ročníku, pokud prokáže odpovídající znalosti. Přerušeni studia využívají žáci zejména v případech zdravotních obtíží, těhotenství nebo péče o dítě.

Kromě poradenských služeb školy posilují zájem žáků o studium a jeho dokončení různými dalšími aktivitami např. organizují žákovské soutěže, exkurze do firem, besedy s absolventy apod.

Rezervy existují v oblasti systémové podpory cílené práce s rizikovými žáky ve smyslu prevence. Způsob práce s nimi se v současné době do značné míry odvíjí od možností a přístupu jednotlivých škol či neziskových organizací.

Rostoucí význam kariérového poradenství

V současnosti je v rámci poradenství kladen důraz především na pedagogické a psychologické aspekty, stále výrazněji se prosazuje i potřeba kariérového poradenství, které by mělo, mimo jiné, předcházet chybné volbě oboru. Kariérové poradenství je v rezortu školství poskytováno rovněž výše zmíněnou sítí poradců na školách. Důležitou roli hrají i učitelé, kteří připravují a vyučují průřezové téma Člověk a svět práce, které mladého člověka provází na primárním i sekundárním stupni vzdělávání. Součástí aktivit poradců v rezortu školství je i spolupráce s pracovníky Informačních a poradenských středisek Úřadu práce, kteří se zapojují do oblasti volby vzdělání a v případě selhání žáka i do motivace k návratu do vzdělávání nebo jeho zapojení do rekvalifikačních programů.

Příkladem většího zájmu věnovaného rozvoji kariérového poradenství je i národní projekt VIP Kariéra II – Kariérové poradenství v podmínkách kurikulární reformy. V rámci tohoto projektu je vytvářen komplexní informační systém www.Infoabsovent.cz. Jeho cílem je propojovat vzdělávací nabídku s komplexními informacemi o obsahu vzdělávání. Mimo jiné obsahuje i filmové ukázky, které mají žákům názorně přiblížit charakter jednotlivých oborů/profesí. Portál obsahuje i sekce věnované přímo prevenci předčasných odchodů ze vzdělávání. Jsou zde uvedeny jednak příklady dobrých praxí z oblasti prevence a intervence a jednak popsány nejčastější problémové situace žáků doplněné o informace, jak postupovat, na koho se v které situaci obrátit apod.

Rostoucí význam kariérového poradenství se odráží také v novém vládním strategickém dokumentu nazvaném *Rostoucí význam kariérového poradenství v odborném vzdělávání* (přijaté v roce 2013), který další rozvoj kariérového poradenství zařadil mezi své hlavní priority.

Příprava pedagogických a poradenských pracovníků

Tématika prevence předčasných odchodů je pojednána v rámci širšího kontextu pedagogicko-psychologické práce s žákem a prevence nežádoucích jevů. V přípravě na pedagogických fakultách existuje kvalifikační studium výchovného poradenství se širokým spektrem témat, které částečně zahrnuje i kariérové poradenství. Vzdělání v těchto oblastech si mohou pedagogové doplnit i v rámci dalšího vzdělávání (např. kurzy Národního institutu dalšího vzdělávání). V projektu VIP Kariéra se pro poradenské pracovníky pořádají e-learningové kurzy.

Na školách mohou působit i tzv. asistenti pedagoga, jejichž úkolem je zkvalitňovat práci ve třídách, kde je začleněn žák či žáci se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním. Asistenti pedagoga musí absolvovat příslušný akreditovaný kurz.

C. 2 Nápravná opatření využívaná v odborném vzdělávání

Obecně lze říci, že hlavními aktéry odpovědnými za nápravná opatření v oblasti odborného vzdělávání jsou Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Vzhledem k tomu, že většina studentů, kteří opustí školu, studium nakonec dokončí a kvalifikaci získá, spočívá těžiště nápravných aktivit spíše ve školách a obecně v resortu školství. Využívány jsou možnosti dané prostupností systému. Žáci mohou vzdělávání přerušit a znovu se vrátit do formálního vzdělávání nebo změnit školu i obor. Možnost návratu do vzdělávání v jednotlivých bodech školního roku je řešena individuálně, záleží na

možnostech a kapacitě školy a vzdělávacím programu, organizaci odborných praxí a podobně.

Jakmile však mladý člověk opustí definitivně vzdělávání, neexistuje specializovaný program nebo instituce, které by přímo řešily jeho situaci. Jako uchazeči o zaměstnání a žadatelé o sociální dávky přicházejí tito mladí do kontaktu s pracovníky **Úřadu práce**. Úřad práce jim jako klientům ohroženým na trhu práce je povinen věnovat zvláštní pozornost. Jako hlavní nástroj práce s ohroženými skupinami využívá Úřad práce tzv. individuální akční plán. Jedná se o dokument stanovující jednotlivá opatření a jejich harmonogram dle individuálních možností a potřeb klienta. Dle posouzení pracovníka ÚP může být tomuto klientovi poskytnuto poradenství zaměřené na možnosti jeho uplatnění na trhu práce nebo doporučeno doplnění vzdělání vhodnou formou (zejm. rekvalifikace poskytované v rámci služeb zaměstnanosti, případně návrat do formálního vzdělávání). Úspěšnost je ovšem poměrně malá, neboť tito klienti mají často negativní vztah ke školnímu prostředí a nedostatečnou motivaci.

Různorodá asistence rodinám v obtížných sociálních situacích je zajišťována v rámci **systému sociálních služeb**, jejichž poskytovateli jsou odbory sociální péče v obcích a krajích nebo nestátní neziskové organizace. Neexistují zde cílené systémové programy pro návrat do vzdělávání, cílem je však plnohodnotné zapojení člověka do společnosti, a mezi jinými může být poskytována i podpora mladým lidem a jejich rodinám napomáhající k doplnění vzdělání. Může se tak dít např. v rámci sociálního poradenství, nízkoprahových zařízení pro děti a mládež či sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi.

Jak již bylo uvedeno, v ČR existuje **systém ověřování a uznávání znalostí** a dovedností nabytých mimo formální vzdělávání. Zájemce bez formální kvalifikace, který jakýmkoli způsobem získal určité kompetence, může absolvovat příslušnou zkoušku (zkoušky) a získat formálně uznávaný certifikát. Dosud je však povědomí o této možnosti relativně nízké (podrobněji viz část B. 1). Speciálně u cílové skupiny osob předčasně odcházejících ze vzdělávání neexistuje přímá vazba na možnost (nebo nutnost) získat zaměstnání nebo zahájit jinou činnost (např. sociální podnikání).

D. Závěry

Česká republika patří tradičně mezi země EU s nejnižším ukazatelem osob předčasně odcházejících ze vzdělávání a výrazně přesahuje cíl 10 % stanovený v rámci Strategie Evropa 2020. Návazný národní cíl je nejvýše 5,5 % osob předčasně odcházejících ze vzdělávání, což znamená udržení stávajícího stavu. Pozornost vlády se proto bude zaměřovat na aktuální vývoj a případnou okamžitou reakci při zhoršování situace.

Mezi cíle vlády ČR, které by měly obecně napomoci zvyšování atraktivity odborného vzdělávání, patří nastavení systému podpory spolupráce podniků s odbornými školami, úprava rámcových vzdělávacích programů odborného vzdělávání ve spolupráci s odborníky z praxe apod. Vláda připravuje reformní opatření, která by měla zajistit firmám daňové odpočty s cílem podporovat firemní investice do vzdělávání, zvýšit motivaci firem k poskytování odborného výcviku v co nejvyšší míře a podporovat poskytování firemních stipendií.

Další kroky budou kromě jiného stavět odvětvové spolupráci (např. sektorové rady), která byla úspěšně zahájena a rozvinuta v minulých letech.

Snižování strukturální nezaměstnanosti absolventů a posilování správného rozhodování při volbě oboru je úlohou zejména rozvíjejícího se kariérového poradenství, na které bude kladen i nadále důraz.

Nedávné plošné zavedení jednotné maturitní zkoušky (od r. 2011) přispělo k vyššímu počtu žáků, kteří u maturitní zkoušky neprospěli a nedosáhli tak středoškolské kvalifikace. Tento jev patrně způsobil mírný meziroční nárůst ukazatele předčasných odchodů ze vzdělávání – tzv. „early leavers“ (z 4,9 % v r. 2011 na 5,5 % v r. 2012). Zatím však nelze s jistotou říci, zda se bude jednat o trvalejší stav nebo pouze o dočasný výkyv, se kterým se prostupný český vzdělávací systém v dalších letech vyrovná. Žáci se totiž mohou pokusit o opakované složení maturitní zkoušky v následujících pěti letech, případně přestoupit a dokončit si vzdělání v jednodušším studijním programu. V současné době jsou již také testovány studijní programy, které by kromě maturity umožnily studentům získat zároveň i výuční list. V případě neúspěchu u maturitní zkoušky by to znamenalo, že nezůstanou zcela bez kvalifikace. Na druhou stranu, zavedení státní maturitní zkoušky může vést ke změně studijních preferencí žáků i rodičů a k obezřetnější volbě školy a oboru, které budou přesněji odpovídat schopnostem žáka.

Použité prameny:

ČSÚ: Struktura mezd zaměstnanců, 2013, k nahlédnutí online:

http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/engpubl/3109-13-eng_r_2013

ČSÚ: Výběrové šetření pracovních sil, roční statistiky, 2012.

Databáze Eurostatu: Europe 2020 Indicators/Education (Table code: t2020_40, k nahlédnutí online:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=t2020_40&plugin=1

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí: www.mpsv.cz

MPSV: Čtvrtletní statistika nezaměstnanosti za rok 2012–4.q. k nahlédnutí online:

<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/qrt>

MŠMT – Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy: www.msmt.cz

Národní program reforem ČR 2013

Národní vzdělávací fond, o.p.s.: Monitoring nabídky volných pracovních míst. Možnosti propojení informačních zdrojů. Dílčí studie pro projekt HC 198/10 Sledování krátkodobých trendů v poptávce po pracovní síle. Praha 2010.

Národní zpráva ČR o naplňování priorit Strategického rámce evropské spolupráce v oblasti vzdělávání a odborné přípravy („ET2020“), MŠMT

Nová opatření na podporu odborného vzdělávání, MŠMT, 2013

ReferNet: VET in Europe: Country Report Czech Republic 2012

Trhlíková, J.: Předčasné odchody ze vzdělávání na středních školách: Kvalitativní analýza rozhovorů s experty. NÚV, Praha 2012.

Vacek, J., Pacnerová, H., & Menclová, M. Příčiny předčasných odchodů ze středního školního vzdělávání u žáků ze sociokulturně znevýhodněného prostředí, průzkum pro projekt PROPOS. Centrum adiktologie a IPPP, Praha 2008.

Editoři:

Mgr. Zdeňka Šímová (NVF, o.p.s.), Ing. Věra Czesaná, CSc. (NVF, o.p.s.)

Expertní konzultace a podklady poskytli:

Mgr. Martina Kaňáková (NÚV), Ing. Jitka Pohanková (NÚV), Mgr. Zdeněk Pracný (MŠMT),
PhDr. Eva Síkorová (MPSV), PhDr. Ivana Slavíková (NVF, o.p.s.), Mgr. Ondřej Suchý (NÚV),
Ing. Jana Trhlíková (NÚV), Ing. Jiří Vojtěch (NÚV), PhDr. Jana Vongreyová (NÚV), Mgr.
Petra Zahradníková (Inclusio, o.p.s.)